

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
КАФЕДРА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ, КРИМІНАЛІСТИКИ
ТА ЕКСПЕРТОЛОГІЇ
ФАКУЛЬТЕТ № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Порівняльний кримінальний процес**»
вибіркових компонент освітньої програми
третього (освітнього наукового) рівня вищої освіти
081 Право

Тема 2 Поняття і ознаки правової системи

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 11 від 21 грудня 2023р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 12 від 20 грудня
2023р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 11 від 20 грудня 2023р.

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології протокол від 18.09.2023 р. № 8

Розробники:

Професор кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС, д.ю.н., професор Слінько С.В.

Доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС, к.ю.н., доцент Соловйова О.Є.

Рецензенти:

Декан факультету 1 ХНУВС, к.ю.н., доцент Романюк В.В.

Завідувач кафедр⁵ кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, д.ю.н., професор Житний О.О.

План лекції

1. Структурне побудова та ознаки правової системи.
2. Законодавство Римської імперії
3. Форма кримінального процесу Франції
4. Особливість кримінального процесу Англії
5. Форма кримінального процесу США

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №254/96 // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст.141.
2. Кримінальний процес : підручник / [О. В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін.] ; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Харків : Право, 2018. – 584 с.
3. Гловюк І.В. Кримінально процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України – Одеса: Юридична література. 2015. – 712с.
4. Молдован В.В. Порівняльне кримінально – процесуальне право України, ФРН, Франція, Англія, США. /Молдован В.В., Молдован А.В. -К.: Юрінком Інтер. 2019. - 180с.
5. Симонович Д.В. Проблеми структурності та системності у кримінальному процесі України: стадії та окремі провадження: монографія. Харків. 2016. 441с.
6. Слінько С. В. ³⁶Теорія та практика реформування досудового розслідування. - Харків : Владимиров, 2019. - 280 с.
7. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі. Дніпропетровськ.: Дніпр. державний ун-т внутрішніх справ. 2020. -350с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. <http://www.portal.rada.gov.ua> - офіційний веб-сайт Верховної Ради України.
2. <http://www.kmu.gov.ua> - офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України.
3. <http://mvs.gov.ua> - офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України.
4. <http://www.scourt.gov.ua> - офіційний веб-сайт Верховного Суду України.
5. <http://sc.gov.ua/> - офіційний веб-сайт Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільний і кримінальних справ.
6. <http://www.gp.gov.ua> - офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України.
7. <http://www.minjust.gov.ua> - Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України.
8. <http://www.reyestr.court.gov.ua> - єдиний реєстр судових рішень в Україні.

1. Структурне побудова та ознаки правової системи.

Усі стадії кримінального процесу тісно пов'язані між собою, проте відрізняється одна від іншої безпосередніми завданнями, особливим колом учасників, специфікою процесуальних відносин, а також підсумковими рішеннями.

Стадії кримінального процесу – це відносно самостійні етапи кримінально-процесуальної діяльності, що характеризуються безпосередніми завданнями, специфічним колом суб'єктів процесуальної діяльності, властивою їм кримінально-процесуальною формою та підсумковими рішеннями.

Виділення певних частин кримінального провадження в стадії та відокремлення їх одна від одної ґрунтується на таких характерних *ознаках*:

1. Наявність завдань, властивих певній частині процесу;
2. Визначене коло суб'єктів, які здійснюють на певному етапі процесуальну діяльність;
3. Своєрідність процесуальної форми, в якій здійснюється ця діяльність;
4. Наявність підсумкового процесуального акта, в якому фіксується рішення про перехід кримінального провадження в наступну стадію процесу або про завершення провадження загалом.

Відповідно до чинного законодавства кримінальне провадження складається з певної кількості стадій, сукупність яких утворює *систему стадій кримінального процесу*, а саме:

- 1) досудове розслідування;
- 2) підготовче провадження;
- 3) судовий розгляд;³⁸
- 4) провадження в суді апеляційної інстанції (апеляційне провадження);
- 5) виконання судових рішень;
- 6) провадження в суді касаційної інстанції (касаційне провадження);
- 7) провадження у Верховному Суді України;

8) провадження за нововиявленими обставинами.

Досудове розслідування – це початкова стадія кримінального процесу, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ст. 3 КПК).

У цій стадії компетентні державні органи (слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа):

- здійснюють процесуальну діяльність з прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, приймають рішення про початок досудового розслідування;

- здійснюють досудове розслідування злочинів у формі досудового слідства, а кримінальних проступків – у формі дізнання.

У цій стадії кримінального процесу провадиться комплекс процесуальних дій, спрямованих на швидке, повне, неупереджене встановлення обставин вчиненого кримінального провадження, осіб, які його вчинили, тощо.

Основними суб'єктами цієї стадії є слідчий, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий суддя, потерпілий, цивільний позивач, підозрюваний, обвинувачений, цивільний відповідач, захисник, представник, заявник, свідок, експерт та ін.

Підготовче провадження – це стадія кримінального процесу, в якій суддя одноособово за участю прокурора та інших учасників кримінального провадження (обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника) здійснює процесуальну діяльність спрямовану на перевірку повноти і правильності проведеного досудового розслідування і вирішує питання про

можливість розгляду матеріалів кримінального провадження по суті у судовому засіданні. За результатами підготовчого судового засідання суддя приймає одне з таких рішень:

1) затверджує угоду або відмовляє в затвердженні угоди та повертає кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування;

2) закриває провадження у випадку встановлення підстав, передбачених законом;

3) повертає обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК;

4) направляє обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження;

5) призначає судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Судовий розгляд – центральна стадія кримінального процесу, в якій суд колегіально або суддя одноособово за участю сторін судового провадження розглядає і вирішує матеріали кримінального провадження по суті, тобто вирішує питання про наявність чи відсутність діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа, про наявність складу кримінального правопорушення у цьому діянні, про наявність⁴⁰ чи відсутність вини обвинуваченого у вчиненні цього кримінального правопорушення, про необхідність призначення обвинуваченому покарання за вчинене ним кримінальне правопорушення та інші питання, передбачені законом.

Вирішуючи ці питання, суддя (суд) здійснює правосуддя. Таким чином, судовий розгляд є специфічною процесуальною формою здійснення правосуддя.

За результатами судового розгляду може бути прийнято одне з таких рішень: 1) вирок (обвинувальний або виправдувальний); 2) про закриття кримінального провадження; 3) про застосування чи незастосування примусових заходів медичного характеру; 4) про застосування чи незастосування примусових заходів виховного характеру.

Апеляційне провадження – це стадія кримінального процесу, в якій суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили, у зв'язку з поданою на них апеляційною скаргою. За результатами такого перегляду суд апеляційної інстанції приймає одне з таких рішень:

- 1) залишає вирок або ухвалу без змін;
- 2) змінює вирок або ухвалу;
- 3) скасовує вирок повністю чи частково та ухвалює новий вирок;
- 4) скасовує ухвалу повністю чи частково та ухвалює нову ухвалу;
- 5) скасовує вирок або ухвалу і закриває кримінальне провадження;
- 6) скасовує вирок або ухвалу і призначає новий розгляд у суді першої інстанції.

Певну специфіку підсумкових рішень має ця стадія за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок суду на підставі угоди та за скаргою на ухвали слідчого судді (ст. 407 КПК).

Як і всі правові норми, кримінально-процесуальні норми мають визначену структуру, власне поняття та види. Загальні положення щодо норм права, які розглядаються⁴¹ у межах навчальної дисципліни «Теорія держави і права», характерні і для норм кримінального процесуального права. Однак, оскільки вони регламентують специфічні суспільні відносини, то слід зважати й на їх особливості.

Кримінальні процесуальні норми – це встановлені державою загальнообов'язкові правила поведінки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, виконання яких забезпечується, в основному, добровільними діями учасників процесу, а у необхідних випадках – засобами державного примусу і загрозою юридичної відповідальності.

Кримінальні процесуальні норми - початкова, визначальна ланка в механізмі кримінально-процесуального регулювання. У них безпосередньо виявляється воля держави щодо необхідного порядку розслідування і вирішення кримінального провадження, визначаються процесуальний статус суб'єктів кримінального провадження, порядок провадження слідчих (розшукових) та негласних (розшукових) дій, застосування заходів процесуального примусу тощо. Водночас, якщо для багатьох суб'єктів кримінального провадження засвоєння кримінальних процесуальних норм є правом, то для компетентних органів держави і відповідних посадовців, діяльність яких здійснюється у формі застосування таких норм, це – державний обов'язок.

Ознаки кримінальної процесуальної норми:

- 1) це загальновизнане правило поведінки, що формулюється державою та має загальнообов'язковий характер (положення норм права повинні сприйматися як безумовна вказівка до дій, що виходить з державних структур, і не підлягають обговоренню або оцінці з приводу їх доцільності чи раціональності);
- 2) це формально визначене правило поведінки (в нормі закріплюються права й обов'язки суб'єктів кримінального провадження, а також санкції за порушення встановлених норм; приписи норм повинні виконуватися в тому обсязі, в якому вони формально⁴² закріплені);
- 3) це правило поведінки загального характеру (правило поведінки адресовано не конкретній особі, а поширюється на всіх, хто стає суб'єктом відносин, що регламентується нормою права);

4) це правило поведінки, що набуває характеру нормативності у чітко встановленому порядку (норма стає такою тоді, коли вона видається вповноваженим на те органом у межах його компетенції і в межах встановленої процедури, тобто з дотриманням порядку розроблення, обговорення, прийняття, набуття чинності, зміни та відміни дії і змісту норм);

5) це правило, дотримання якого забезпечується державою (державою створює реальні умови і засоби, що сприяють безперешкодному дотриманню правил поведінки, а також створюються засоби заохочення, переконання, примусу і санкцій за невиконання вимог).

Як і всі правові норми, кримінальні процесуальні норми мають визначену структуру, вони складаються з гіпотези, диспозиції і санкції.

Гіпотеза правової норми вказує на те, коли і при яких умовах (обставинах) необхідно керуватися даною правовою нормою (визначає умову при наявності якої дана норма повинна застосовуватись).

Диспозиція визначає, хто є учасником конкретних відносин, які регулюються даною правовою нормою, і яка поведінка передбачається або дозволяється даною правовою нормою (містить сам припис правило поведінки).

Санкція вказує на те, які негативні наслідки тягне за собою невиконання передумов (умов) даної правової норми (передбачає несприятливі для суб'єкта наслідки, які настають при невиконанні норм).

Наприклад, в ч. 3 ст. 373 КПК України міститься кримінальну процесуальну норму такого змісту: «Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і ухвалюється лише за умови доведення у ході судового розгляду ⁴³винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення».

Цю норму можна викласти таким чином: якщо суд при винесенні вироку обговорює питання щодо винності або невинності обвинуваченого (гіпотеза), то в обвинувальний вирок суд не може вкладати припущення і може

постановити такий вирок лише тоді, коли даними судового процесу доказана вина обвинуваченого (диспозиція). Санкція вказана в ст. 409 КПК України (підставою для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції є, наприклад, неповнота судового розгляду; невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження).

До їх числа належать: визнання недійсними результатів процесуальних дій, здійснених з порушенням процесуальних правил; застосування заходів процесуального примусу до осіб, що порушують процесуальні обов'язки (запобіжні заходи, приводи, видалення із залу судового засідання тощо) та ін.

Особливістю норм кримінального процесуального права є те, що їх санкції нерідко містяться в інших статтях або ж формуються стосовно до кількох або до багатьох однорідних норм.

Таким чином, особливості структури норм кримінального процесуального права полягають у наступному:

- 1) у них не завжди чітко в межах однієї статті закону сформульовано гіпотезу, диспозицію і санкцію; часто ці елементи норм розосереджено в межах кількох статей;
- 2) оскільки вони є формою реалізації норм кримінального права, то останні завжди ніби "присутні" в гіпотезі процесуальної норми;
- 3) гіпотеза кримінальної процесуальної норми, як правило, містить підстави до провадження процесуальної дії або прийняття процесуального рішення;
- 4) диспозиції – власне правила поведінки – найчастіше відображаються процедурні (здійснювані в певній послідовності) елементи діяльності, тому диспозиції не можуть бути відсильними до норм матеріальних галузей права;
- 5) санкції не завжди чітко формулюються в нормі кримінального процесуального права; найчастіше вони містяться в нормах інших галузей права. Санкції, закріплені в нормі кримінального процесуального права, є кримінально-процесуальними. Санкції, що передбачають відповідальність за

порушення приписів норм процесуального права, але містяться в нормах інших галузей права, називають санкціями норм кримінального процесуального права;

б) санкції норм кримінального процесуального права встановлюють відповідальність за порушення не тільки приписів, сформульованих у їх диспозиції, а й тих, що викладено у гіпотезі.

Норми кримінального процесуального права поділяються на окремі види:

- *норми, що уповноважують*, наділяють суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності певними процесуальними правами, надають їм повноваження на деякі юридичні дії, тобто носять дозвільний характер (наприклад, ч. 3 ст. 71 КПК України надає право сторонам кримінального провадження під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги; ч. 3 ст. 89 КПК України надає право сторонам кримінального провадження, потерпілому під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими; ч. 2 ст. 95 КПК України надає право підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду). Варто звернути увагу, що скористатися наданим правом чи ні, вирішують самі учасники кримінального провадження. Тому норми, що уповноважують, на відміну від зобов'язуючих, імперативних, мають диспозитивний характер.

- *норми, що зобов'язують* - які передбачають у визначених умовах конкретний вид поведінки і диктують діяти відповідним чином (наприклад, в ч. 1 ст. 202 КПК України⁴⁵ зазначається: «У разі застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється з-під варти негайно»; в ч. 5 цієї ж статті вказується: «у випадку закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою підозрюваний, обвинувачений повинен бути негайно

звільнений, якщо в уповноваженої службової особи місця ув'язнення, під вартою в якому він перебуває, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і прямо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою»; ч. 2 ст. 206 КПК України закріплює обов'язок слідчого судді в разі отримання ним з будь-яких джерел відомості, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варти після внесення застави в установленому цим Кодексом порядку постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи).

- *норми, що забороняють* - зобов'язують учасників кримінального процесу утримуватися від вчинення певних дій (наприклад, в ч. 2 ст. 255 КПК України забороняється використання відомостей, речей та документів, які отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій для цілей, не пов'язаних з кримінальним провадженням, або ознайомлення з ними учасників кримінального провадження чи будь-яких інших осіб; в ч. 2 ст. 275 КПК України забороняється залучати до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих дій адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру.

За порушення приписів, які містяться в зобов'язуючих і забороняючих нормах, до суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності можуть бути застосовані *санкції*:

46

- процесуальні (привід через ОВС свідка, який не з'явився без поважних причин за викликом слідчого; скасування рішення чи постанови слідчого; видалення підсудного з залу судового засідання);

- дисциплінарні (догана, звільнення з роботи);

- адміністративні (ст. 67 КПК України: за злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду свідок несе відповідальність за ч. 1 ст. 185-3 або ст. 185-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення);

- кримінально-правові (ст. 67 КПК України: за відмову давати показання про відомі обставини в справі – за ст. 385 КК України)

Для успішного виконання завдань кримінального судочинства, підвищення його ефективності, зміцнення законності, посилення охорони прав і свобод громадян вирішальне значення має точна реалізація як усієї системи кримінальних процесуальних норм, так і кожної з них окремо.

2. Законодавство Римської імперії

Теоретична конструкція стародавнього Риму є найбільш яскравий приклад приватного права. Сфера публічного права включала лад державних органів компетенцію установ та посадових осіб, акти, що виражають владарювання держави. Норми приватного права регулювали відносини між автономними суб'єктами з приводу належних їм майнових та приватних права. У той час як норми публічного права носили обов'язковий характер і не могли бути змінені угодою сторін норми приватного права надавали їх адресатам досить широку свободу при прийнятті рішень. Найбільш актуальними та цікавими в плані пізнання сучасного приватного права є такі інститути як право власності, договірне право тощо. Багато теоретичних і практичних положень, що відносяться до даних інститутів майже в незмінному вигляді застосовуються в сучасному праві.

Кодекс Юліана визначав, що основний вид права є неписане право. В даному разі для сили права не має значення чи висловив народ свою волю за допомогою голосування або в самих обставинах і фактах. Першою великою кодифікацією існуючих звичаїв у Римі стали закони XII таблиць. Найважливішим джерелом права республіканського Риму були закони прийняті на народних зборах Для цього магістрат мав право скликати

народні збори розробляв письмовий проект закону. Запропонований магістратом і прийнятий народом закон потребував схвалення сенатом.

Структура законів свідчить про розвинену юридичну техніку. У законі мали вказівки на імена ініціаторів закону від народних зборів та обставини що викликали видання закон, а також зміст самого закону.

Санкція могла оголошувати заборонений юридичний акт нікчемним або загрожувати застосуванням несприятливих наслідків. Закони були основним джерелом формування національної системи права, яка поширювалася тільки на римських громадян.

Специфічним римським джерелом права були едикти магістратів. Заступаючи на посаду магістрат видавав едикт в якому викладав програму своєї діяльності і загальні для всіх правила поведінки.

Особливе значення для розвитку приватного права мали едикти міського претора правосуддя. Едикти претора вказували суперечливим сторонам за наявності яких умов зацікавлена сторона отримає судовий захист. Преторське право мало на меті сприяння та допомогу в розвитку права.

Едикти претора утворили особливу систему права.

3. Форма кримінального процесу Франції

Кримінально-процесуальне право Франції являє собою форму змішаного чи континентального, процесу, який прийшов на зміну інквізиційному процесу феодальної абсолютистської держави. Для цієї форми кримінального процесу характерні такі чинники як: наявність самостійної стадії попереднього розслідування, чітке розмежування розслідування і стадії судового розгляду кримінальної справи по суті, причому на відміну від попереднього розслідування судовий розгляд заснований на принципах гласності, усності, безпосередності й змагальності у веденні процесу.

Змішаний кримінальний процес Франції слугував зразком для інших держав континентальної Європи. Законодавче вираження він одержав у

Кримінально-процесуальному кодексі Франції 1808 року (кодексі Наполеона), який діяв 150 років з деякими змінами й доповненнями.

У 1959 році вступив у силу новий Кримінально-процесуальний кодекс Франції. Він вирізняється високим рівнем законодавчої техніки, якістю і детальністю. Весь кодекс складається з п'яти книг, що містять понад 800 статей. Перша книга регулює порядок провадження попереднього розслідування, інші чотири — порядок розгляду кримінальних справ по суті, оскарження і виконання вироків.

Нове кримінально-процесуальне законодавство виключило слідчого суддю зі складу судової поліції, очолюваної прокуратурою. Цим самим посилюються гарантії незалежності слідчого судді як органу попереднього розслідування від прокуратури як обвинувальної влади, що здійснює кримінальне переслідування.

Змін зазнали форми процесуальної діяльності в досудових стадіях, склад суду присяжних і порядок голосування в ньому при постановленні вироку, а також стадії виконання покарання, регламентація якої значно розширена.

Кримінально-процесуальне право Федеративної Республіки Німеччини є одним із найстабільніших у Європі. Кримінально-процесуальний кодекс ФРН, прийнятий у 1887 році, і нині діє в редакції від 7.04.1987 р. У ньому знайшли своє відображення загальні демократичні ідеї реформ кримінального процесу XIX століття, які в Німеччині отримали свій розвиток у результаті перемоги буржуазної революції 1848 року, також позитивно вплинув Французький кримінально-процесуальний кодекс (кодекс Наполеона 1808 року). Йдеться про такі принципи, як незалежність суддів; розподіл функцій обвинувачення та вирішення справ; створення самостійної прокуратури⁴⁹; гласність та усність судового розгляду; участь у кримінальному правосудді народних представників (шеф-фенів та присяжних); заборона "повороту до гіршого" (геїогшаііо іп реііз); вільна оцінка доказів; захист прав та свобод особи від зловживань та свавілля у кримінальному судочинстві.

Нова організація кримінального процесу, заснована на зазначених принципах, прийшла на зміну німецькому інквізиційному процесу, постулатами якого були: суміщення усіх процесуальних функцій у руках судді; таємне та письмове судочинство у справі; позбавлення обвинуваченого права на захист, застосування тортур як засобів визнання вини.

Починаючи з 1964 року, Кримінально-процесуальний кодекс ФРН піддавався численним змінам. Насамперед потрібно відмітити Закон від 19 грудня 1964 року "Про зміни кримінального судочинства та судоустрою", який став відомий під назвою "Мала реформа кримінального процесу ФРН". Цей Закон закріпив:

- вимогу обов'язкового обґрунтування взяття під варту;
- обмежив строк тримання під вартою шістьма місяцями;
- надав право обвинуваченому після закінчення попереднього розслідування знайомитись з матеріалами справи;
- розширив права захисника на листування та побачення з обвинуваченим, який знаходиться під вартою, тощо.

З метою прискорення розвитку кримінального судочинства в 1974 році ліквідовано інститут попереднього слідства, який до цього традиційно розглядався як попереднє слідство судді, що надавало більше прав обвинуваченому на захист в порівнянні з дізнанням; скасовані норми, які надавали право обвинуваченому за участю захисника знайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання, просити прокурора про додаткове заслуховування (це. було передбачено "малою реформою кримінального процесу 1964 року"); введено інститут виключення захисника з процесу (якщо захисник підозрюється в конспіративних контактах з підзахисним, зловживає своїм правом відвідування⁵⁰ місця ув'язнення, або це створює загрозу небезпеці ФРН тощо).

Стадія попереднього розслідування звужена до форми прокурорського дізнання, обмежені конституційні права громадян на недоторканність житла, поліції надані додаткові повноваження щодо затримання громадян тощо.

За чинним Кримінально-процесуальним кодексом ФРН вже на початку справи можуть з'ясовуватися питання, які стосуються особи підсудного (автобіографічні дані, відомості про фізичний та психічний стан, колишні судимості тощо).

У зв'язку з тим, що в даний час німецьке кримінально-процесуальне законодавство велику увагу приділяє питанням ресоціалізації злочинців, прогнозування подальшого розвитку особи підсудного, виникає необхідність дослідження великого обсягу інформації про особу підсудного. Але передчасне оголошення несприятливих для підсудного відомостей про особу може викликати несприятливе враження про винуватість обвинуваченого. Тому з метою охорони особистих прав підсудного недопустимо розголошення в суді відомостей про його інтимне життя.

Вторгнення в особисту сферу підсудного і оголошення відомостей, які характеризують його особу, будуть допускатися лише в другій частині судового розгляду після визнання підсудного винуватим.

4. Особливість кримінального процесу Англії

Кримінально-процесуальне право Англії є найстарішою процесуальною системою. Її правила характеризуються деякою архаїчністю. Досі в Англії вважаються чинними багато процесуальних актів, прийнятих ще сотні років тому, наприклад, "Велика хартія вольностей" 1215 року, якою англійські юристи обґрунтовують право кожної людини бути судимою собі рівною, а також відомий "Хабеас корпус акт" 1679 року, яким обґрунтовується право кожного обвинуваченого⁵¹ бути залишеним до суду на волі під заставу.

Англійське кримінально-процесуальне право складається із загального, тобто неписаного, права й статутного, тобто окремих парламентських актів, які накопичувалися протягом століть. Загальне право — це право, засноване на судових прецедентах. Якщо прийнято судові рішення вищих судових

інстанцій, яке встановлює нове правове положення або тлумачить який-небудь закон, дає відповідь на запитання, не передбачене законом, то воно стає зразком для інших судів за подібних фактичних обставин.

Оксфордський словник визначає поняття "прецедент" як "приклад або як справу, що приймається чи може бути прийнятою зразком або правилом для наступних справ чи з допомогою якого може бути підтверджений або витлумачений який-небудь аналогічний акт чи обставина"¹. Прецедентами можуть бути рішення Апеляційного суду і Палати лордів з конкретних кримінальних справ. Таке рішення є обов'язковим для інших судів при вирішенні ними аналогічних справ. Від 1865 року почалася офіційна публікація прецедентів.

У ХХ столітті роль статутного права в Англії значно зросла. Зокрема, були прийняті закони про обвинувальні акти, кримінальне правосуддя, докази, апеляції в кримінальних справах, суди присяжних засідателів, юридичну допомогу, мирових суддів, про магістратські суди. Усі вони, однак, регулюють лише окремі питання кримінального процесу. В цілому кримінально-процесуальне право Англії, як й інші галузі права, некодифіковані. Формальна дія старовинних законодавчих актів, відсутність кодифікації, численність джерел англійського кримінально-процесуального права роблять його дуже громіздким, заплутаним і складним. Тільки досвідчений юрист зможе розібратися в обширному й суперечливому правовому матеріалі. Тому в англійському суді адвокату належить особлива роль.

Були неодноразові спроби реформи кримінального й кримінально-процесуального права, створювалися комісії, але їхня робота не закінчувалася створенням⁵² кодексів. У 1978 році була утворена Королівська комісія з питань кримінального процесу, однак її робота не принесла успіху. Традиційні, старі форми права розглядаються англійцями як оплот і гарантії їхніх свобод. Панує думка, що кодифікація права суперечить традиціям англійського права та юридичного побуту.

За формою англійський кримінальний процес є обвинувальним, або змагальним, тобто таким, у якому весь рух кримінального процесу спрямовується зусиллями обвинувача. Крім того, він будується на засадах змагальності, полягає в тому, що на всіх стадіях являє собою спір, боротьбу формально рівноправних сторін — обвинувача й обвинуваченого, суд же є лише арбітром у їхньому спорі (змаганні).

Формально проти обвинуваченого виступає король (королева), обвинувач же, навіть якщо він є потерпілим від злочину, здійснює кримінальне переслідування від імені корони. Основна турбота про збирання доказів, на підставі яких вирішується справа, покладається на сторони — обвинувача та обвинуваченого.

5. Форма кримінального процесу США

Історія американської правової системи починається з проголошення в 1776 році незалежності північноамериканських колоній Англії і створення в 1781 році конфедерації 13 молодих держав, яка отримала згодом назву: Сполучені Штати Америки.

За своєю формою кримінальний процес США є обвинувальним, або змагальним, як і в Англії, але на відміну від неї в США кримінально-процесуальне право частково кодифіковано, оскільки вироблені та прийняті Конституція США і конституції штатів. У штатах (Іллінойс, Каліфорнія, Нью-Йорк та ін.) діють кримінально-процесуальні кодекси.

У тексті Конституції США зафіксовано ряд положень, безпосередньо пов'язаних із визначенням порядку провадження в кримінальних справах у федеральних органах юстиції, основні принципи розмежування компетенції судів штатів і федерації, умови проведення арештів та обшуків, право на суд присяжних, принцип заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне й те діяння), заборона спонукань до дачі показань проти самого себе, право обвинуваченого знати, в чому він обвинувачується, та ін.

Необхідно підкреслити, що у США кримінальне й кримінально-процесуальне право федерації і штатів автономні системи, вони не доповнюють одне одного, а існують паралельно.

Крім законів, а також виданих федеральними виконавчими органами підзаконних актів (наказів президента, інструкцій і наказів Департаменту юстиції, Міністерства оборони та Ін.), кримінально-процесуальне право США включає в себе й інші нормативні акти, які видаються самими судами. Федеральними законами в 1933 і 1940 роках Верховному Суду США надано право самому в міру необхідності встановлювати правила, які регулюють практику, процес кримінального переслідування і захист у кримінальних справах. Як зазначено в Законі від 29 червня 1940 року, після набрання цими правилами чинності всі інші норми права, які суперечать їм, не повинні мати

сили й застосовуватися. Це означає, що їм надається сила закону. Встановлювати правила судової процедури мають право й деякі суди штатів. Існують також видані Верховним Судом США Правила провадження у Верховному Суді США, Правила розгляду справ уповноваженими при федеральних районних судах та ін.

У ряді штатів, крім писаного права, діють і норми загального права. Поширеним джерелом кримінально-процесуального права в США є судові прецеденти, тобто рішення Верховного Суду США і вищих судових інстанцій штатів в окремих кримінальних справах. Як і в Англії, численність і різноманітність джерел кримінально-процесуального права в США зумовлюють його заплутаність, складність і тим самим підвищують роль адвоката у кримінальному процесі США, без якого і потерпілий і обвинувачений безпорадні.

В американському кримінальному процесі у зв'язку з тим, що на обвинувачення не покладено обов'язок всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, виявлення не лише обвинувальних, а й виправдувальних обставин, захисникам доводиться проводити власне розслідування з метою збирання доказів, які виправдовують обвинуваченого або пом'якшують його вину.

Верховний Суд США в рішенні у справі Гідеон проти Вайнрайта (1963 р.) указав на те, що "обвинувачений у кримінальній справі, який не має коштів, щоб найняти адвоката для надання йому допомоги в захисті як у суді, так і при поданні першої апеляції, може користуватися послугами адвоката, призначеного судом, при судовому переслідуванні федерацією або штатом за злочини, які караються смертною карою, або за інший тяжкий злочин".

Рішенням Верховного Суду США і законом встановлено, що малоімущим обвинуваченим суд має призначати захисника з числа адвокатів, які працюють у відомствах "публічних захисників" або в конторах з надання юридичної допомоги населенню, які знаходяться на державному бюджеті.

